

БАКУЛЕНКО Валентина Миколаївна,
доктор педагогічних наук, професор,
завідувач кафедри «Загальноосвітні та фундаментальні дисципліни»
Східноукраїнського національного університету
імені Володимира Даля, м. Луганськ

КУЛЬТУРНО-ВИХОВНА РОЛЬ КНИГИ В ІНФОРМАЦІЙНОМУ СЕРЕДОВИЩІ

У статті проведено теоретичний аналіз місця книги в інформаційному середовищі, проаналізовано культурологічну, педагогічну, психологічну та спеціальну літературу з проблеми дослідження.

З'ясовано історико-теоретичні проблеми формування книги як естетико-культурного чинника.

Ключові слова: інформаційна культура, культурно-виховна роль, інформаційне суспільство, культурний та художній характер книги, функції книги, книжково-документальна культура суспільства.

Процес інформатизації суспільства активно відбувається в усьому світі і викликає постійну необхідність значного підвищення інформаційної культури людей. Інформаційна складова цивілізаційного процесу розвитку сучасного суспільства по-новому висвітлює проблеми книги, її культурно-виховної ролі. Еволюція книги, сучасний стан суспільства та його рівень розвитку, а також рівень наукового пізнання місця книги в сучасній інформаційній культурі дозволяють перейти від аналізу (розглядання окремих чинників та аспектів, формування вузьких теорій) проблеми до теоретичного синтезу на основі нових уявлень про місце і роль книги в культуротворчому процесі в цілому та в вихованні особистості зокрема.

Культура взагалі – це складне, багатоганне соціальне явище. Вона часто виступає як важлива характеристика людської особистості, як своєрідний показник рівня її зрілості. В цьому ракурсі може йти мова про культуру праці і відпочинку, виробництва, спілкування людей, про культуру правову, політичну, екологічну, поліграфічну, педагогічну, філософську тощо (1, с. 2).

За визначенням одного з провідних спеціалістів у галузі інформатизації Е. П. Семенюка, інформаційна культура – це складова людської культури взагалі, яка характеризує рівень усіх комунікативних процесів, які здійснюються в суспільстві. Категоріями інформаційної культури людини слід вважати її вміння правильно формулювати свої запити, ефективно здійснювати пошук необхідних джерел в усій сукупності доступних інформаційних ресурсів, уміти відбирати, оцінювати інформацію і створювати якісно нову (2, с. 33.). В залежності від об'єкта діяльності можна розглядати інформаційну культуру особистості, всього суспільства або його частини, нації, вікової чи професійної групи (1, с. 2).

Нові тенденції у сфері соціальних комунікацій, процеси формування інформаційного суспільства привели до трансформації бібліотеки в інтегровану документально-інформаційно-когнітивну структуру, змусило здебільшого змінити і головні принципи діяльності. Але незважаючи на швидкий розвиток інформаційної складової культури, документальна культура, хоча і помітна трансформація її форми, буде і в майбутньому залишатися важливим елементом соціокультурних комунікацій. У цих умовах вузівські бібліотеки залишаються носієм книжково-документальної культури, а їх завданнями в інформаційному оточенні залишаються культурний розвиток особистості, гуманізація та гуманітаризація освіти.

Час національного становлення, процеси відродження, що відбуваються сьогодні в нашій країні, повертають нас до спадщини творців української духовності, мислителів, до національної книги, яка має виступити як гуманітарна сила, яка слугує високим ідеалам духовного відродження, але не ізольовано від загальнолюдських духовних надбань, а в поєднанні, в єдиному культуротворчому процесі.

Книга – це складова частина та головний носій загальної культури. Її образ складається з багатьох чинників, які несуть у собі пізнавальну, моральну, естетичну та інші інформацію. Якою б за формою книга не існувала, вона стає універсальним зберігачем соціального досвіду. Книга має двоїстий і навіть багатоманітний характер. Вона може виступати і засобом збереження інформації для людей наступних поколінь, і засобом комунікації, і у вигляді товару. Книга супроводжує людину з раннього дитинства і до останніх днів, несучи їй світло розуму та знань, виховуючи та скеровуючи

духовно, естетично. Цей повсякчасний зв'язок людини з книгою зумовлює величезний виховний зміст книги, може впливати на людей різного художнього рівня та різних поглядів на життя.

Сьогодні набуває актуальності дослідження багатьох аспектів вітчизняної культури та її складової – книжково-документальної культури. Наявність значної кількості теоретичних праць свідчить про різнобічний інтерес учених до проблеми книги. Але слід зазначити, що проблема культурно-виховної ролі книги в сучасних умовах розвитку інформаційного суспільства висвітлювалась лише у фрагментарному плані.

Метою статті є теоретичний аналіз місця книги в інформаційному середовищі, проаналізувати культурологічну, педагогічну, психологічну та спеціальну літературу з проблеми дослідження.

Сучасний науковий рівень вивчення питань, пов'язаних із культурно-виховною роллю книги в умовах формування інформаційного суспільства, включає ряд аспектів: інформаційний, культурологічний, педагогічний, психологічний та інші.

Сучасні дослідження сутності книги пов'язані з розглядом її як одного з документів та одного з численних засобів передачі інформації. Цей напрямок досліджень пов'язаний з ім'ям Поля Отле і був започаткований саме ним. Становлення інформаційного підходу в книгознавстві належить до 60-70-х років ХХ ст. Новітня інформаційна парадигма формувалась під впливом використання нових інформаційних технологій (ІТ). Представниками цього напрямку слід вважати М.П. Ващекіна, Р.С. Гіляревського, О.І. Михайлова, А.В. Соколова, Дж. Солтона, А.І. Чорного, Дж. Х. Шира. Нові аспекти цього напрямку притаманні дослідженням 80-90-х років ХХ ст. – Ю.А. Шрейдера, який розробляв проблеми інформаційного середовища, Соколова А.В., котрий розвивав ідеї соціальної інформатики. Загальнонауковий характер цієї проблеми робить актуальним філософський підхід до з'ясування поняття інформації. Філософський погляд та рівень узагальнень характерний для праць Є.А. Медведевої, А.В. Соколова, Г.М. Швецової-Водки. Важливий вклад у розробку теоретичних аспектів інформації в системі дисциплін документально-комунікаційного напрямку внесли І.Є. Баренбаум, О.І. Барсук, Е.К. Беспалова, М.Г. Вохришева, Р.С. Гіляревський, Ю.С. Зубов, О.П. Коршунов, Ю.М. Лауфер, О.І. Михайлов, В.Д. Параджанов, Л.К. Ребане, Н.А. Сляднева, А.В. Соколов, А.І. Чорний. Відома українська культуролог О. Пахловська визначає для України домінуючим фактором культурної комунікації книгу в її традиційній формі, обґрунтовуючи це тим, що альтернативні форми культури ще не набули тієї сили, щоб протиставляти себе книзі. Для з'ясування художньої культури книги, що важливо для нашого дослідження, її структури багато зробив в своїх теоретичних працях В.О. Фаворський. Його послідовником був О.О. Сидоров. Вони глибоко проникли до просторового аспекту книжкової структури, показавши її спрямованість, динамічність. Нові спроби побудови вчення про книгу, як цілісного культурно-художнього організму, спричинила сучасна творча практика, зокрема розвиток дизайну та його теорії. Це втілилось у дослідженнях В.М. Ляхова. З'ясуванню проблем української книги, зокрема художньому оформленню, присвятили ґрунтовні праці: Я.П. Запаско, Г.Н. Логвин, А.С. Макаренко, Є.Л. Немировський, дослідник давньої культури та мистецтва Д.В. Степовик.

Сучасні дослідження пов'язані із трансформацією культури, переміщенням духовних чинників із традиційно-книжкової сфери до нових форм інформації, місцем традиційної форми книги в умовах інформаційної культури. Проблемами інформаційної культури займаються Борев В.Ю., Буторина В.Л., Васильєва В.Н., Ващекін М.П., Вороб'їов Г.Г., Воскресенський А.К., Джинчарадзе В.Н., Коваленко А.В., Семеновкер Б.А., Семенюк Є.П.

У вітчизняних дослідженнях поняття інформаційної культури (ІК) сформувалось у процесі активізації уваги дослідників до механізму інформаційного обміну у зв'язку з посиленням ролі інформації в соціокультурних процесах в середині ХХ-го століття. Це було пов'язано з теоріями формування нового, постіндустріального типу суспільства, в якому головну роль відіграє не матеріальне виробництво, а обробка інформації.

У 90-ті роки у зв'язку з інформатизацією суспільства проблемам інформаційної культури надається особливого значення, тож з'являються публікації І.В. Андреевої, С. Антонової, Ю. Вобленко, М.Г. Вохришевої, Г. Галліуліної, І. Горлової, О.О. Гречихіна, Н. Зинов'євої, Ю.С. Зубова, Є.А. Медведевої, В. Фокєєва, А.Чачко, що розглядають інформаційну культуру в психологічному, педагогічному, методологічному, бібліотекознавчому аспектах.

У психолого-педагогічному аспекті дослідження велися в напрямку вивчення ролі читання в розвитку особистості, культури роботи з книжкою, розуміння тексту, види текстів і їх особливості.

У методичному аспекті – методики визначення тексту, прийоми розуміння тексту, проблеми вдосконалення вмінь та навичок читання.

У бібліотечнознавчому аспекті розглядалася проблема керівництва читанням. Проте межі цієї проблеми ще не визначені. Як відмічають науковці, представники різних галузей, інформаційна культура є комплексним явищем із тенденцією поширення кола питань, які можуть входити до нього. В 1963 році Ю.О. Шрейдером був запропонований семантичний підхід стосовно вивчення проблем інформації, що дало можливість визначити міру семантичної інформації і міру зміни тезауруса особистості під впливом інформації, що надходить. Ідеї семіотики книжкового видання плідно розроблялись свого часу польською книгознавчою школою – Т. Войціком, Т. Збієрським, М. Червінським та ін. Вітчизняна гілка семіотики сходить до праць Ю.М. Лотмана, О.О. Потебні, які одні з перших виділили її особливу роль для гуманітарних наук. Поділяючи думки представників польської семіотичної школи, українська культуролог О. Пахловська все ж таки пропонує інтерпретувати книгу не як писемну, а як шрифтову знакову систему, адже у відтвореній поліграфічним способом друкованої продукції код письма об'єктивно трансформується у шрифтовий код.

Книга належить до числа речей, які мають найбільший виховний потенціал, що втілюється як у змісті (предметі духовної культури), так і в зовнішньому вигляді (предметі матеріальної культури), пронизує всю її багатогранну природу: і зміст, і художнє оформлення, і поліграфічне виконання. Книга завжди була синтезом слова та зображення. Вона не тільки абстрактна знакова система, але й носій конкретно-образного начала. Система «Книга – текст» знаходить повноцінне існування у вигляді «Книги – речі». Для того, щоб перейти від автора до читача, текст потребує певної місткості, пристосованої для його збереження та використання. Предметні якості книги співвідносяться з її змістом. Будова книги повинна керувати процесом читання, звертати увагу читача на ті чи інші чинники. Книга постає перед нами як образна предметно-просторова форма, що визначається узагальненою функціональною будовою як явище, яке комплексно впливає на свідомість та почуття людини.

Сприйняття і пізнання цілісності книги – явище комплексне, багатопланове. В основі лежить складний рух – «спілкування» з книгою. Це, перш за все, читання тексту і усвідомлення того, що читаєш, гортання сторінок, дотик до матеріального блоку книги, заглиблення в книжковий простір. У цьому складному русі окремі елементи пов'язані один з одним, перебувають у центрі загального сприйняття і завжди співвідносяться з почуттям цілого – всієї книги.

Тому вирішити різноманітні проблеми закономірностей існування книги в системі культури, інформаційній зокрема, перспективи культури в умовах інформаційного суспільства можна, визначивши мову культури як текст, який має внутрішню єдність.

Розглядаючи в цьому відношенні функції елементів книги – сторінок, оправи, титулу, ілюстрації, можна говорити про образну роль того чи іншого чинника в книжковому ансамблі. Формування книжкової архітекtonіки – це перетворення матерії (папір, фарба, шрифт) в певному напрямку для досягнення потрібного ефекту. Це перетворення матерії пов'язане з необхідністю втілення функціональної будови книги в просторово-часовій організації, конструктивній та образній в той же час. Тому, на нашу думку, в сучасних умовах інформатизації суспільства книга в традиційній формі і особливо ілюстрована книга, завдяки своїй внутрішній неповторній семіотичній особливості та будові, незважаючи на існування новітніх форм передачі інформації, може відігравати роль одного з найбільш масових і мобільних джерел інформації й естетичного виховання. Можна констатувати, що перетворення матеріалів у книжці, архітектонічні властивості тексту – це аспекти, які і в новому електронному середовищі знаходять собі місце – оформлення тексту в електронних системах.

У різні періоди розвитку – рукописний, поліграфічний та комп'ютерний – книга по-різному виявляла свої функції, але на алфавітній стадії – найбільш повно. Алфавітний етап розвитку книги сприяв повному та активному виявленню функції книги, зокрема виховної та естетичної.

Серед притаманних книзі функцій є постійні, а також ті, що змінюються з часом. Вони можуть розглядатися в різних аспектах, узагальнено чи детально, в ретроспективі та в сучасному оточенні. Але загальної точки зору на систему функцій книги поки ще не вироблено.

Результати досліджень стверджують, що сьогодні в суспільстві та його свідомості книга виступає: а) такою, що дає насолоду як предмет вжитку; б) корисним помічником у повсякденному існуванні; в) предметом, який символізує високий соціальний статус, творче сприйняття художньої

літератури на високому естетичному рівні, здатність відчувати катарсис від спілкування з нею, що притаманне невеликій групі населення.

Говорячи про спільність функцій культури та книги, можна констатувати, що їх об'єднує пам'ять. Щоб подія стала фактом, явищем культури, вона повинна бути втілена в текст (книгу). Тільки тоді культура може виконувати функцію збереження й передачі інформації.

Новітні засоби передачі інформації можуть частково замінити книгу, виконуючи різні її функції, але функціонування новітніх засобів інформації супроводжується і функціонуванням інформаційної літератури – функціональної книги. Наукову інформацію можна одержати без допомоги книги, але систематична оглядова інформація (монографії, академічні видання, енциклопедії) спираються на книгу.

Тому ми вважаємо, що в умовах формування інформаційного середовища наукова та навчальна книги, які покликані стимулювати пошуково-пізнавальну активність молоді, повинні виконувати не лише інформативну функцію, але і ґрунтовно й різнобічно реалізувати функцію розвивальну. Бо саме з книги, на нашу думку, і передовсім навчальної, розпочинається переорієнтація суспільної та індивідуальної свідомості людини. Передумовою створення нової книги є цілісність творчого процесу, гармонійне поєднання і взаємодія науково-дослідної, видавничої та експериментально-практичної діяльності в суспільстві. Що стосується новітніх форм книжок, зокрема аудіовізуальних підручників, то вони повинні виконувати функцію ілюстративно-демонстративного забезпечення навчально-виховного процесу.

Зараз знижується значущість читання, бо форми роботи, які відводили читачеві пасивну роль реципієнта інформації, вже не задовольняють. Виховна функція з початком інформатизації вже не відіграє великої ролі. Читання, яке було масовим, програмним, зараз пов'язане із професійною зацікавленістю. Спеціалізовані журнали, газети, комп'ютерна інформація посідають більш вагоме місце у процесі читання, ніж книжкова продукція, книга втрачає орієнтаційну значущість.

Незважаючи на ці зміни у функціонуванні освітніх систем, книга продовжує посідати виняткове місце серед інших чинників та засобів навчання. Саме вона через зміст, структуру, оформлення визначає глибину розкриття навчального предмета, обсяг знань, норм і цінностей, які в обов'язковому порядку має одержати кожний студент на тому чи іншому етапі навчання. Книга задає загальний стандарт не тільки освіти у практичній роботі освітніх закладів, а й визначає поле індивідуальних інваріантів розвитку педагога та вихованця. Книга є домінантним засобом виховання, джерелом нових і носієм систематизованих знань, норм та цінностей, координатором пошуково-пізнавальної активності студентів і водночас досконалим засобом розвивальної, психодидактичної діяльності.

У будь-якому вигляді – традиційному чи електронному – книга залишається чинником культури і має виховну функцію. Цим вона відрізняється від інших засобів інформації.

Давно пора усвідомити бібліотечним працівникам і, перш за все, керівникам бібліотек, що тільки спільними зусиллями, об'єднавши як міжгалузеві, так і регіональні ресурси, можна добитись високої платні і гідного їх авторитету. Але і держава повинна створювати для цього умови і стимули і, зокрема, дбати про те, щоб основи інформаційної культури формувались ще з школи, вдосконалювались і поглиблювались під час навчання у вишах, постійно розвивались у процесі безперервної освіти. Лише в такому випадку буде забезпечена можливість створення інформаційного демократичного суспільства.

Перспективним напрямом наукових досліджень має стати висвітлення проблеми культурно-виховної ролі книги в сучасних умовах розвитку інформаційного суспільства, яка раніше висвітлювалась лише у фрагментарному плані.

Список використаної літератури

1. Семенюк Э. П. Информационная культура общества и прогресс информатики / Э. П. Семенюк // Научные и технические библиотеки. – 1994. – № 1. – С. 34.
2. Красовский С. В. Информация в современном цивилизованном процессе / С. В. Красовский // Научные и технические библиотеки. – 1996. – № 7. – С. 33–43.

Стаття надійшла до редакції 21.10.13.

Вакуленко В. Н. «Культурно-воспитательная роль книги в информационной среде».

В статье проведен теоретический анализ места книги в информационной среде, проанализирована культурологическая, педагогическая, психологическая и специальная литература по проблеме исследования. Выявлены историко-теоретические проблемы формирования книги как эстетико-культурного фактора.

Ключевые слова: *информационная культура, культурно-воспитательная роль, информационное общество, культурный и художественный характер книги, функции книги, книжно-документальная культура общества.*

Vakulenko V. N. «Cultural and educational role of book is in informative environment».

A book is component part and main transmitter of general culture. Her character consists of many factors, which carry in itself cognitive, moral, aesthetic et al information. What after a form a book did not exist, she became the universal keeper of social experience. A book has ambivalent and even базатоманітний character. She can come forward and by the mean of maintenance of information for the people of next generations, and by the mean of communication, and as a commodity. A book accompanies a man from babyhood and to closing dates, carrying to her light mind and knowledge, bringing up and скеповуючу spiritually, aesthetically. This usual connection of man with a book predetermines enormous educator maintenance of book, can influence on the people of different artistic level and different looks to life.

In the article the theoretical analysis of place of book is conducted in an informative environment, культурологічну, pedagogical, psychological and special literature is analysed on issue of research. Lighted up історико-теоретичні problems of forming of book as a естетико-культурного factor.

The considered informative culture is in psychological, pedagogical, methodological, бібліотекознавчому aspects. Certainly, that to work out the various problems of conformities to law of existence of book in the system of culture, informative in particular, prospects of culture it is possible in the conditions of informative society, defining the language of culture as text which has internal unity.

Underline, that today in society and his consciousness a book comes forward : a) such which gives pleasure as article of consumption; б) by an useful helper in everyday existence; by a в) object which symbolizes high social status, creative perception of fiction at high aesthetic level, ability to feel a catharsis from socializing with her, that inherent to the small group population.

Keywords: *informative culture, cultural and educational role, informative society, cultural and artistic character of book, function of book, book-documentary culture of society.*